

انواع و اندازه شبکه‌های مهاجرتی مهاجران از استان آذربایجان شرقی ساکن در استان تهران

علی قاسمی‌اردهایی*، حسین محمودیان**

(تاریخ دریافت ۹۲/۰۵/۲۰، تاریخ پذیرش ۹۳/۰۲/۱۷)

چکیده: شکل‌گیری و تشدید روابط اجتماعی موجب بروز رفتارهای اجتماعی خاصی از طرف افراد می‌شود که آنان به‌تنهایی قادر و یا در فکر انجام آن رفتار نیستند. از جمله آن، تصمیم به مهاجرت است که وجود خویشاوند و آشنا در مقصد مهاجرتی می‌تواند عمل مهاجرت را برای کنشگر تسهیل نماید. در این مقاله جهت شناخت بهتر جریان‌های مهاجرت از استان آذربایجان شرقی به مقصد استان تهران، که مهمترین جریان مهاجرت داخلی در ایران است، انواع و اندازه شبکه‌های اجتماعی مهاجران در زمان مهاجرت در مقصد و تعیین‌کننده‌های آن به روش پیمایش روی ۵۳۰ مهاجر مطالعه شده است. نتایج نشان می‌دهد اکثر مهاجران در زمان قبل از مهاجرت‌شان به ترتیب شبکه اجتماعی خویشاوندی، خانوادگی، دوستی و هم‌محلّی در مقصدهای بالقوه داشتند و شهرستان مبدأ و سن مهاجران در زمان مهاجرت توانسته است این گونه‌های مهاجران را بهتر تفکیک نماید. اندازه شبکه‌های اجتماعی مهاجران نسبتاً کوچک به‌دست آمده است و اکثر آنان از طریق یک نسبت خویشاوندی و آشنایی (گره) به شبکه اجتماعی در مقصد ملحق شده‌اند. احتمال وجود شبکه مهاجرتی برای مهاجران بالقوه از شهرستان‌های سراب، میانه و هشترود بسیار بیشتر از مهاجران سایر شهرستان‌های استان آذربایجان شرقی است. همچنین، مهاجران دارای وضعیت اجتماعی-اقتصادی ضعیف، جهت جابجایی خود از شبکه‌های مهاجرتی بزرگ استفاده می‌نمایند.

ardahaee@ut.ac.ir

* استادیار جمعیت‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه پیام نور (نویسنده مسئول)،

hmahmoud@ut.ac.ir

** دانشیار جمعیت‌شناسی دانشگاه تهران،

مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره پانزدهم، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۳، ص. ۲۸-۳

مفاهیم کلیدی: شبکه‌های اجتماعی مهاجر، مهاجرت روستا به شهر، مهاجرت بین استانی آذربایجان شرقی - تهران، سرمایه اجتماعی، روابط اجتماعی.

مقدمه

این ایده که روابط اجتماعی براساس خویشاوندی و عضویت اجتماعی تسهیل کننده فرایندهای مهاجرت است، بیشتر توسط تیلی و براون^۱ (۱۹۶۷) و چلدین^۲ (۱۹۷۳) به دقت تشریح گردیده است و آثارشان در این زمینه در منابع مهاجرت محفوظ است. بانرجی^۳ (۱۹۸۳) مهاجرت زنجیره‌ای را به دو دسته کلی مهاجرت خانوادگی به تأخیر افتاده و مهاجرت پیاپی^۴ تقسیم می‌کند. در مهاجرت خانوادگی معمولاً یکی از اعضاء خانواده اول مهاجرت می‌کند و سپس اعضای دیگر خانواده به آن می‌پیوندند. در مهاجرت پیاپی، تماس‌ها و تعاملات صورت گرفته در مقصد براساس خویشاوندان غیرخانوادگی است.

شبکه اجتماعی مجموعه خاصی از پیوندها در میان اشخاص است (میچل^۵، ۱۹۶۹). علاوه بر این، ساختار شبکه منعکس کننده الگوی روابط بین افراد است (واسرمن و فاوست^۶، ۱۹۹۴). گرانووتر^۷ (۱۹۷۴) معتقد است بسیاری از افراد کار خود را از طریق تماس‌های شخصی پیدا کرده و این امر در مورد انواع مشاغل بدنی، فنی و حرفه‌ای و مدیریتی صادق است.

اندوخته‌های حاصل از شبکه‌های اجتماعی می‌تواند زمان اختصاص داده شده در انتخاب دوره‌های‌ها و جستجوی شغل را کاهش داده و وجوه ارسالی دریافتی از مهاجران جوان را افزایش دهد (گازمن و همکاران^۸، ۲۰۰۴). باید توجه داشت، تحلیل شبکه اجتماعی در ابتدای کار برای ابعاد خرد ساختارهای اجتماعی همانند حاشیه‌های شهری یا زیرگروه‌های خاص جمعیتی بکار گرفته می‌شد. برای نمونه برتانی - ریکاردو^۹ (۱۹۸۵) از این تحلیل مفهومی در خصوص ساکن شدن مهاجران داخلی در حومه کلان شهر برازیلیا استفاده نمود. در سال‌های اخیر برخی مطالعات مهاجرت در قالب دیدگاه شبکه اجتماعی مدل‌سازی شده‌اند. کارهای مکینز و راپوپورت^{۱۰} (۲۰۰۷)، وودراف و زنتنو^{۱۱}

1. Tilly and Brown
2. Choldin
3. Banerjee
4. Serial Migration
5. Mitchell
6. Wasserman and Faust
7. Granovetter
8. Guzman et al
9. Bortani-Ricardo
10. McKenzie and Rapoport
11. Woodruff and Zenteno

(۲۰۰۷) و هاسی^۱ (۲۰۰۷) از این نمونه‌اند. «فقط آغاز شکل‌گیری این شبکه‌ها اغلب گزینه فردی است. فرد ماجراجو که از روستا [در اینجا مبدأ] به راه افتاده و به کشف فرصت پرداخته است، هنگامی که وی درباره دستاوردهای خود گفت‌وگو می‌کند افراد دیگری را به مهاجرت تشویق کرده و یک ساختار مهاجرتی را بنیان می‌گذارد» (استالکر، ۱۳۸۰: ۲۹).

گومز و سانتور^۲ (۲۰۰۱) و مونشی^۳ (۲۰۰۳) معتقدند تفاوت در پیوندهای اجتماعی میان مهاجران و غیرمهاجران، روش‌های مختلف دسترسی به سرمایه و درآمد را نشان می‌دهد. پیوند مناطق مبدأ و مقصد می‌تواند از طریق روابط خانوادگی، خویشاوندی، دوستی، هم‌ولایتی، همسایگی و بسیاری از روابط دیگر انجام گیرد. هریک از این پیوندها و روابط بازگوکننده نوع خاصی از شبکه‌های اجتماعی بوده و مشخص است قدرت و نحوه تأثیرگذاری هریک از آن‌ها در فرایند تصمیم‌گیری مهاجرت متفاوت است.

«مطالعه شبکه‌ها این امکان را می‌دهد تا مهاجرت به منزله محصولی اجتماعی فهمیده شود و نه به‌عنوان نتیجه منحصر به فرد تصمیمات فردی گرفته شده توسط کنشگران فردی و نه به‌عنوان نتیجه منحصر به فرد عوامل اقتصادی یا سیاسی، بلکه به‌عنوان نتیجه تعامل همه این عوامل باهم» (بوید^۴، ۱۹۸۹: ۶۴۲). این شبکه‌ها جمعیت‌های مبدأ و مقصد را به همدیگر پیوند می‌دهند و به ما این اطمینان را می‌دهد که جابه‌جایی جمعیت ضرورتاً محدود به زمان حال نبوده و در طول زمان با جهت‌گیری خاص خودش ماندگار خواهد ماند.

استان تهران به‌عنوان قطب جمعیتی کشور، سالانه پذیرای تعداد زیادی از جمعیت سایر استان‌های ایران به ویژه استان آذربایجان شرقی است. هریک از این مهاجران با اشتراک در برخی از مشوق‌های جاذبه‌ای استان تهران، نیت‌ها و دلایل متفاوتی برای انتخاب محل اقامت خود در این استان دارند. آنچه مشخص است، گروه‌های مهاجر در انتخاب محل اقامت خود به صورت گزینشی عمل می‌نمایند. نمونه بارز آن را می‌توان به خوشه‌ها و محلات سکونتی خاص مهاجران براساس منطقه جغرافیایی، زادگاه، زبان و خویشاوندی مشترک آنان اشاره کرد. باتوجه به ویژگی‌های خاص فرهنگی (از جمله زبان) ترک‌ها در ایران، این خوشه‌های محل اقامت آنان در مقصدهای انتخابی از جمله استان تهران مشخص‌تر است.

طبق مستندات موجود در زمینه داده‌های مهاجرتی ایران، در طی چندین دهه اخیر بیشترین مهاجرفرستی به استان تهران همواره از استان آذربایجان شرقی (آذربایجان سابق) بوده است. در

-
1. Hussey
 2. Gomez and Santor
 3. Munshi
 4. Boyd

اسنادی که توسط مرکز پژوهش، سنجش و اسناد ریاست جمهوری (۱۳۹۰) در زمینه مهاجرت داخلی ایران طی سال‌های ۱۳۵۷-۱۳۱۱ گردآوری شده است، سهم مهاجرت‌ها با جهت آذربایجان- شرقی- تهران نسبت به سایر جهت‌گیری‌های جغرافیایی مهاجرت به مراتب بیشتر است. در این اسناد مکاتباتی درخصوص بازگرداندن ملاکین مهاجر آذربایجان از تهران، انجام تشریفات گمرکی بازرگانان آذربایجانی در محل سکونت‌شان و نیز ایجاد اشتغال به‌منظور جلوگیری از مهاجرت آنان به تهران، درخواست استاندار آذربایجان مبنی بر تهیه طرحی برای جلوگیری از مهاجرت اهالی روستاها و شهرستان‌ها به تهران، در طی دهه‌های ۱۳۲۰ و ۱۳۳۰ شمسی ملاحظه می‌شود. براساس نتایج سرشماری ۱۳۳۵، در شهر تهران حدود ۹۴ هزار نفر تبریزی و ۱۸۷ هزار آذربایجانی (چیزی نزدیک ۱۳٪ جمعیت وقت تهران) ساکن بوده‌اند. طی سال‌های ۴۵-۱۳۳۵ نیز حدود ۲۶۵ هزار مهاجر از استان آذربایجان شرقی به تهران بزرگ وارد شدند که در رابطه با ۱۹ استان دیگر، نسبت بسیار بالایی (۲۶٪) را به خود اختصاص داده است. درصد مهاجران وارد شده به استان تهران از استان آذربایجان شرقی در طی دهه‌های ۶۵-۱۳۵۵ (همراه با استان اردبیل)، ۷۵-۱۳۶۵ و ۸۵-۱۳۷۵ به ترتیب ۲۸٪، ۱۴/۷٪ و ۱۲٪ بوده است. این حجم گسترده مهاجرت در طی چندین دهه گذشته، تغییرات قابل توجهی را در ترکیب جمعیت هر دو استان ایجاد نموده است. در این مقاله سعی بر آن است تا اندازه و انواع شبکه‌های اجتماعی مهاجران از استان آذربایجان شرقی در زمان مهاجرت به استان تهران سنجیده شده و عوامل موثر بر آن شناسایی گردد.

مبانی نظری

در زمینه شناسایی مجموعه دلایلی که در افزایش مهاجران استان آذربایجان شرقی در استان تهران مشارکت دارند، می‌توان به چندین عامل اشاره کرد. وجود عوامل دافعه‌ای متنوع در استان آذربایجان- شرقی همانند بی‌کاری، کم‌کاری (آسایش، ۱۳۶۴)، تفاوت درآمد مورد انتظار و اعتبارات سرانه کم استان نسبت به سایر استان‌ها (بشیری، ۱۳۸۲)، فقر، فشار زندگی، خشک‌سالی‌های پی‌درپی، وضعیت اقلیمی ناپایدار، ناپایداری کشاورزی (بیک‌محمدی و حاتمی، ۱۳۸۹)؛ مرکز پژوهش، سنجش و اسناد ریاست جمهوری، ۱۳۹۰)، و عوامل جاذبه در استان تهران همانند بی‌ثباتی درآمد و تخصیص ناعادلانه اعتبارات عمرانی به سایر نقاط کشور در رابطه با تهران (وزارت اقتصاد و دارایی، ۱۳۷۵)؛ مرکز پژوهش، سنجش و اسناد ریاست جمهوری، ۱۳۹۰)، اشتغال کاذب و آزادی‌های اجتماعی و سیاسی بیشتر در تهران نسبت به سایر مناطق کشور (وزارت اقتصاد و دارایی، ۱۳۷۵) و فراهم بودن شرایط شغلی و کار بهتر برای زنان در تهران (محمودیان و همکاران، ۱۳۸۸) از آن جمله‌اند.

باتوجه به این‌که مهاجرت حوزه‌های مختلف را شامل می‌شود، بنیان‌های نظری زیادی از سطح تحلیلی کلان همانند نظریه جاذبه و دافعه تا خرد همانند نظریه انتخاب عقلانی وجود دارد و

هدفشان تبیین این است که چرا مردم مهاجرت می‌کنند. بیشترین تلقی‌های معاصر از موقعیت نظری رفتار مهاجرت در کارهای مسی و همکارانش (مسی و اسپانا^۱، ۱۹۸۷؛ دوراند^۲ و مسی، ۱۹۹۲؛ مسی و همکاران، ۱۹۹۳؛ ۱۹۹۴) ملاحظه می‌شود. مسی (۱۹۹۰) و مسی و همکاران (۱۹۹۳) یک مرور جامع از نظریه‌های مهاجرت را انجام داده‌اند که شروع مهاجرت را به خوبی تبیین می‌کند. این نظریه‌ها در سه سطح کلان، میانی و خرد طبقه‌بندی شده‌اند. در سطح کلان نظریه‌های اقتصاد کلان نئوکلاسیک، بازار کار دوگانه، سیستمی جهانی، نهادی و سیستمی مهاجرت جای می‌گیرند. نظریه‌های شبکه مهاجر، علیت تراکمی و جنسیت در سطح میانی طبقه‌بندی می‌شوند. تبیین‌های سطح خرد فرایند مهاجرت، نظریه‌هایی همانند اقتصاد خرد نئوکلاسیک، اقتصاد جدید و نظریه انتظار ارزش را شامل می‌شود که این نظریه‌ها یا چارچوب‌های نظری با فرایند مهاجرت در سطح فردی و خانواری برخورد می‌کنند.

با در نظر گرفتن ماهیت و نوع جریان‌های مهاجرت مورد مطالعه در این مقاله، جهت تبیین جابجایی مهاجران از استان آذربایجان شرقی به مقصد استان تهران، از مبانی نظریه‌های شبکه اجتماعی و سرمایه اجتماعی مهاجرت استفاده می‌شود. بنابراین، در کنار عامل‌های سنتی جاذبه و دافعه، بهتر است به چرخش سریع اطلاعات درباره فرصت‌های شغلی و امکانات رفاهی موجود در تهران و حمایت‌های عاطفی و مالی در این جریان‌های مهاجرت تأکید کرد که اهمیت شبکه‌های اجتماعی در رفتار مهاجرتی را نشان می‌دهد.

اندیشیدن درباره شبکه‌های اجتماعی بدون در نظر گرفتن سرمایه اجتماعی غیرمنطقی است. حتی اگر مفهوم سرمایه اجتماعی مبهم باشد، آن برای درک این که شبکه‌های اجتماعی چطور عمل می‌کنند بسیار مفید است. سرمایه از نظر بوردیو^۳ سه شکل اساسی دارد: «سرمایه اقتصادی» که قابل تبدیل شدن به پول است، «سرمایه فرهنگی» و «سرمایه اجتماعی» که در برخی شرایط به سرمایه اقتصادی تبدیل می‌شوند» (بوردیو^۴، ۱۹۸۵: ۲۴۳). «سرمایه اجتماعی حاصل انباشت منابع بالقوه و یا بالفعلی است که مربوط به مالکیت یک شبکه بادوام از روابط کم و بیش نهادینه شده در بین افرادی است که با عضویت در یک گروه ایجاد می‌شود» (همان: ۲۴۸). سرمایه اجتماعی از منظر وی موفقیت‌ها و روابط در گروه‌ها و شبکه‌های اجتماعی است که دسترسی به فرصت‌ها، اطلاعات، منابع مادی و موقعیت اجتماعی را برای افراد افزایش می‌دهد. پوتنام^۵ (۱۹۹۳: ۱۶۷) «سرمایه اجتماعی را به‌عنوان ویژگی‌هایی از سازمان اجتماعی از قبیل هنجارها، اعتماد و شبکه‌ها تعریف

1. Massey and Espana
2. Durand
3. Bourdieu
4. Bourdieu
5. Putnam

می‌کند که کارایی جامعه را بوسیله تسهیل‌گری کنش‌های هماهنگ می‌تواند بهبود بخشد». سرمایه اجتماعی مجموعه هنجارهای موجود در این شبکه‌ها و سازمان‌ها است که موجب ارتقای سطح همکاری اعضای آن جامعه گردیده و موجب پایین آمدن سطح هزینه‌های تبادلات و ارتباطات می‌گردد (فوکویاما، ۱۳۷۹).

در کل، اغلب محققان در تعریف سرمایه اجتماعی بر نقش شبکه‌ها و هنجارهای مدنی تأکید دارند (هلی^۱، ۲۰۰۱). بورديو (۱۹۸۵) شبکه‌ها و تعهداتی که در بین خانواده‌ها میان روابط بسته و کنش‌های فراوان به‌وجود می‌آید، عناصر ساختاری قوی و بادوام می‌داند. براین اساس، می‌توان گفت تمایلات یا گرایش‌های رفتاری افراد ناشی از موقعیتی است که در روابط اجتماعی دارند و نوع خاصی از عادت‌واره وی را شکل می‌دهد.

ملاحظه می‌شود یکی از اصلی‌ترین مولفه‌های سرمایه اجتماعی شبکه است. بسیاری از نظریه‌پردازان بزرگ سرمایه اجتماعی در تعریف سرمایه اجتماعی به نقش شبکه‌ها توجه زیادی از خود نشان داده‌اند (بورديو، ۱۹۸۵؛ پوتنام، ۱۹۹۳؛ پوتنام، ۲۰۰۰؛ لین^۲، ۱۹۹۹). به عقیده بارت^۳ (۱۹۹۲)، سرمایه اجتماعی در شبکه‌های اجتماعی جاسازی شده است و مردم می‌توانند فرصت‌هایی به‌واسطه ترکیب کردن منابع ارتباطات خود ایجاد نمایند. می‌توان عنوان کرد ایده محوری نظریه سرمایه اجتماعی در "روابط" است. اعضای جامعه با برقراری ارتباط با یکدیگر و پایدار ساختن آن‌ها با یکدیگر همکاری کرده و از طریق آن چیزهایی را کسب می‌کنند که به تنهایی قادر به کسب آن نبوده و یا در کسب آن با دشواری‌هایی مواجه می‌شوند. انسان‌ها از طریق مجموعه‌ای از شبکه‌ها به هم وصل می‌شوند، با گسترش شبکه‌ها آن‌ها نوعی دارایی را تشکیل می‌هند که می‌توان آن را به عنوان نوعی سرمایه مورد ملاحظه قرار داد (فیلد، ۱۳۸۶). این روابط، پایه شبکه‌های اجتماعی را به وجود می‌آورند.

«شبکه‌های اجتماعی موجب متصل شدن انسان‌ها به همدیگر شده و تمایل این افراد برای داشتن ارزش‌های مشترک با سایر افراد شبکه افزایش می‌یابد. با گسترش شبکه‌ها آن‌ها نوعی دارایی را تشکیل می‌دهند که می‌توان از آن به‌عنوان نوعی سرمایه یاد کرد» (پرتز^۴، ۱۹۹۸: ۷). نظریه شبکه اجتماعی، وابستگی‌های اجتماعی برحسب گره‌ها و همبستگی‌ها^۵ است. گره‌ها، کنشگران فردی درون شبکه‌ها بوده و همبستگی‌ها روابط بین کنشگران است. در ساده‌ترین شکل آن، یک شبکه اجتماعی طرحی از تمام همبستگی‌های مربوط بین گره‌های مورد مطالعه است. انواع بسیاری

1. Healy
2. Lin
3. Burt
4. Portes
5. Nodes and Ties

از همبستگی‌ها می‌تواند بین گره‌ها باشد.^۱ لین (۲۰۰۱) بر این عقیده است شبکه‌های اجتماعی نمایانگر یک ساختار اجتماعی کمتر رسمی هستند. چرا که، هیچ یا کمتر رسمیتی در توصیف موقعیت‌ها و قوانین و در اختصاص دادن اقتدار به شرکت‌کنندگان وجود ندارد. وجود پیوند در یک شبکه مستقیم و غیرمستقیم فراهم کننده پتانسیل دسترسی به دیگر گره‌ها (عامل‌ها) در شبکه اجتماعی است.

از اواسط دهه ۱۹۹۰ مفهوم سرمایه اجتماعی با تحقیقات مهاجرت مختلط گردید (پرتز، ۱۹۹۵). می‌توان گفت سرمایه اجتماعی مهاجرت پایه‌های نظری سرمایه انسانی مهاجرت را با شبکه اجتماعی مهاجرت ترکیب نموده است. علاوه بر سرمایه مالی و انسانی، نیاز به این است تا سرمایه اجتماعی به‌عنوان عامل سوم تعیین کننده انگیزش و توانایی به مهاجرت کردن مردم شناخته شود. در حال حاضر مهاجران مقیم با کاهش دادن خطرها و هزینه‌های مهاجرت، به‌عنوان نقطه آغاز (بوکر^۲، ۱۹۹۴) برای مهاجرت‌های بعدی عمل می‌کنند.

در مباحث مهاجرت، شبکه‌های اجتماعی عمدتاً بر ارتباطات فردی با محوریت خانواده، خویشاوند، دوست و اجتماع اشاره دارد. محققین زیادی خانواده و دوستان را به‌عنوان محور اصلی شبکه‌ها برشمرده‌اند. چلدین (۱۹۷۳) نشان داده است شبکه‌های خویشاوندی بطور قابل ملاحظه‌ای جریان مهاجرت را در بر می‌گیرد. در مهاجرت شبکه‌ای از شروع فرایند، مهاجران به‌صورت مالی و اطلاعاتی در مبدأ مساعدت می‌شوند و بیشترشان در مقصد به اقوام‌شان می‌پیوندند. این شبکه خویشاوندی از طریق فراهم آوردن نیازهای مادی، برقراری ارتباطات اجتماعی جدید و ایجاد روحیه، مهاجران را در سازگاری با مقصد کمک می‌نماید.

در قوانین مهاجرت راونشتاین یک مرحله مهم به "ارتباطات و مهاجرت" پرداخته شده است. «ارتباطات و توسعه آن، شناخت مهاجر از محیط پیرامونی خود را افزایش می‌دهد، بنابراین رابطه مستقیمی بین آن دو ایجاد می‌گردد» (زنجانی، ۱۳۸۰: ۱۳۱). ملاحظه می‌شود اولین پایه‌های نظری در زمینه شبکه مهاجرتی در قوانین مهاجرت راونشتاین است که در دو مقاله مهم خود در سال‌های ۱۸۸۵ و ۱۸۸۹ تدوین نموده است. به اعتقاد لی^۳ (۱۹۶۶) شخصی که حداقل یک‌بار مهاجرت کرده و از قلمرو بومی خود خارج شده است، احتمال دارد بیش از فردی که هرگز مهاجرت نکرده است، تمایل به مهاجرت داشته باشد.

«طرفیت بالقوه اطلاعات جزء ذاتی و جدایی ناپذیر از روابط اجتماعی است. اطلاعات برای فراهم ساختن شالوده‌ای برای کنش مهم است، اما به‌دست آوردن آن پرهزینه است. یکی از وسایلی که از

^۱ برگرفته از سایت: <http://www.istheory.yorku.ca/socialnetworktheory.htm>

2. Bocker
3. Lee

طریق آن اطلاعات ممکن است کسب شود استفاده از روابط اجتماعی است» (کلمن، ۱۳۷۷: ۴۷). «مهاجران پیشگام و جانشینان آن‌ها اطلاعاتی را در زمینه فرصت‌ها و حمایت‌ها در مناطق مقصد، حمل و نقل، انطباق، مسکن و کار ارائه می‌دهند» (دجونگ و گاردنر^۱، ۱۹۸۱: ۲۰۲). «شبکه‌های مهاجر، هزینه‌های جابجایی و همچنین هزینه‌های عاطفی را کاهش می‌دهد. به طوری که اگر مهاجران به محیطی وارد شوند که مردم آنجا به زبان آن‌ها صحبت می‌کنند، در آن صورت از شوک همانندی آن‌ها کاسته شده و از طرد آن‌ها جلوگیری می‌شود» (کوران و ریورو-فوئنتز^۲، ۲۰۰۳: ۲۹۰). در مدل نظری مهاجرت متوالی پسینو^۳ (۱۹۹۱)، فرایند تصمیم به مهاجرت در زمینه یک محیط با اطلاعات ناقص در نظر گرفته می‌شود که تنها راه به دست آوردن اطلاعات از شرایط دستمزد به واسطه مهاجرت صورت می‌گیرد. این مورد اشاره دارد که این یادگیری صورت گرفته یک مشوق مستقل برای مهاجرت است. از طریق تجربه در مکان جدید، مهاجر اطلاعات قبلی خود را به روز می‌کند و سپس تصمیم می‌گیرد در مکان کنونی برای مدت دیگری بماند، به مکان اولیه بازگردد، یا به مکان جدیدی برود. تتریاتنیکووا^۴ (۲۰۰۸) با تأکید بر اهمیت اطلاعات در پیوندهای اجتماعی، علت بیشتر بودن مهاجران از جنوب ایتالیا نسبت به شمال ایتالیا در شمال آمریکا را در برتری نسبی تعداد پیوندهای اجتماعی آنان با منطقه شمال آمریکا می‌داند. جریپ^۵ (۲۰۰۷) در زمینه مهاجرت روستا-شهری در تایلند، سرمایه اجتماعی را به منابع (همانند اطلاعات)، سرچشمه‌ها (مهاجران پیشین) و دریافت کنندگان (مهاجران بالقوه) تجزیه می‌کند. یافته‌های وی نشان می‌دهد احتمال مهاجرت به مقصد شهری همراه با افزایش مقدار منابع در دسترس افزایش می‌یابد.

داده‌ها، روش تحقیق و سنجش مفاهیم

مهاجران مرد بالای ۲۰ سال در زمان مهاجرت که از سال ۱۳۷۵^۶ تا ۱۳۹۱ استان آذربایجان شرقی را را به مقصد شهرستان‌های اسلام‌شهر، رباط کریم و شهریار (با محدوده جغرافیایی سال ۱۳۸۵) ترک کرده‌اند (حدود ۵۶ هزار نفر)، جمعیت آماری پیمایش را دربر می‌گیرد. انتخاب این شهرستان‌ها باتوجه به تراکم بیشتر مهاجران استان آذربایجان شرقی در آن نسبت به سایر شهرستان‌های استان تهران است. ماهیت موضوع و افراد مورد بررسی (خوشه‌های مهاجر) ایجاب می‌کند از روش "نمونه‌گیری

1. DeJong and Gardner
2. Curran and Rivero-Fuentes
3. Pessino
4. Teteryatnikova
5. Garip

۶. باتوجه به استفاده از سوالات گذشته‌نگر در پرسش‌نامه و نیز جهت تنظیم چارچوب نمونه‌گیری نسبتاً دقیق، مهاجران از سال (سرشماری) ۱۳۷۵ تا زمان گردآوری داده‌ها به عنوان جامعه آماری انتخاب شده‌اند.

خوشه‌ای" از نوع "نمونه‌گیری با احتمال متناسب با اندازه"^۱ استفاده گردد. جهت برآورد حجم نمونه از روش پیشنهادی لین^۲ (۱۹۷۸: ۳۰۵) و همچنین فرمول کوکران (سرائی، ۱۳۷۲: ۱۳۳) استفاده شده که تجزیه و تحلیل نهایی بر روی ۵۳۰ پاسخ‌گو انجام گرفته است. ابزار گردآوری داده‌ها پرسش‌نامه محقق ساخته است که سوالاتی در زمینه وجود عضو خانواده، خویشاوند، دوست و هم‌محلّی فرد مهاجر در محل سکونت فعلی‌اش در زمان قبل از مهاجرتش به استان تهران پرسیده شده است. سنجش انواع و اندازه شبکه‌های اجتماعی مهاجر به صورت ذیل است:

شبکه خانوادگی مهاجر: اگر همسر (نامزد)، فرزند(ان)، پدر و مادر، برادر و خواهر (در صورت داشتن زندگی مستقل از پدر و مادر) مهاجر در مقصد حضور داشتند، به هر یک کد یک داده شده که با ضرب آن در کد میزان رفت و آمد (زیاد = ۲، تاحدودی = ۱، اصلاً = ۰) نمره کل شبکه خانوادگی (بین ۰ تا ۸) فرد مهاجر در مقصد قبل از مهاجرت محاسبه می‌گردد. بدین صورت که:

(میزان رفت‌وآمد × وجود فرزند) + (میزان رفت‌وآمد × وجود همسر) = شبکه خانوادگی

(میزان رفت و آمد × وجود برادر و خواهر) + (میزان رفت‌وآمد × وجود پدر و مادر)

شبکه خویشاوندی مهاجر: اگر پدر بزرگ و مادر بزرگ، برادرزاده و خواهرزاده، عمو(دایی) وعمو(دایی)زاده، عمه(خاله) و عمه(خاله)زاده، نوه و نتیجه، پدر و مادر همسر، فامیل‌های همسر، فامیل‌های دور مهاجر در مقصد حضور داشتند، به هر یک کد یک داده شده که با ضرب آن در کد میزان رفت و آمد (زیاد = ۲، تاحدودی = ۱، اصلاً = ۰) نمره کل شبکه خویشاوندی (بین ۰ تا ۱۶) فرد مهاجر در مقصد قبل از مهاجرت محاسبه می‌گردد.

شبکه دوستی مهاجر: کدهای داشتن دوست در مقصد (سه دوست و بیشتر = ۲، کمتر از سه دوست = ۱) در کد میزان رفت و آمد (زیاد = ۲، تاحدودی = ۱، اصلاً = ۰) ضرب شده است که نمره آن بین ۰ تا ۴ به دست می‌آید.

شبکه هم‌محلّی مهاجر: کدهای داشتن هم‌محلّی در مقصد (سه خانوار و بیشتر = ۲، کمتر از سه خانوار = ۱) در کد میزان رفت و آمد (زیاد = ۲، تاحدودی = ۱، اصلاً = ۰) ضرب شده است که نمره آن بین ۰ تا ۴ به دست می‌آید.

باتوجه به هم‌پوشی شبکه‌های چهارگانه خانوادگی، خویشاوندی، دوستی و هم‌محلّی و نیز از آنجا که یک فرد می‌تواند بیش از یک (حتی چهار) نوع از این شبکه‌ها را داشته باشد، بیشترین

۱. PPS (Probability Proportional to Size): در این نوع نمونه‌گیری، احتمال انتخاب شدن یک خوشه در نمونه متناسب با معیاری از اندازه آن است که معمولاً تعداد واحدهای شمارش موجود در آن است (لوی و لمی‌شو، ۱۳۸۱: ۳۶۶).

نمره‌ای که فرد از هر یک از شبکه‌ها نسبت به نمره مجموع آن شبکه به دست می‌آورد، به آن شبکه تعلق می‌گیرد.

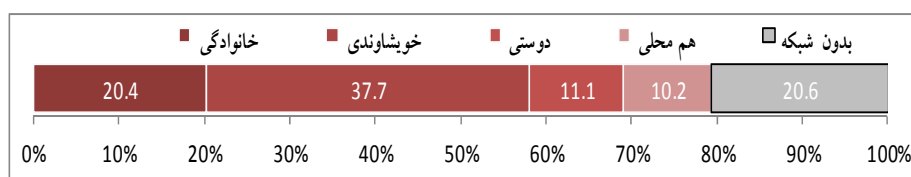
اندازه شبکه مهاجر: به لحاظ نظری، با حاصل جمع نمره‌های شبکه‌های چهارگانه، اندازه شبکه مهاجر سنجیده می‌شود که نمره‌ای بین ۰ الی ۳۲ است. البته این برای زمانی است که فرد همه حالت‌های خویشاوندی و آشنایی را در مقصد داشته باشد. ولی مسلم است تعداد کمی مهاجر پیدا خواهد شد که قبل از مهاجرتش یک چنین شبکه گسترده‌ای داشته باشد. با توجه به اهمیت این شاخص در رابطه‌های آماری، از روی درصد تجمعی از تقسیم‌بندی استفاده شده که بتوان تعداد نمونه کافی در داخل طبقات اندازه شبکه (نمره‌های ۱ و ۲ = شبکه کوچک، نمره بین ۳ - ۵ = شبکه متوسط، نمره بین ۶ - ۱۱ = شبکه بزرگ) قرار داد.

انواع شبکه‌های مهاجر از استان آذربایجان شرقی به مقصد استان تهران

شبکه‌های مهاجر با توجه به نوع مهاجرت (داخلی و بین‌المللی) و هم چنین جهت مهاجرت‌ها (با مقصد و مبدأ تفکیک شده برحسب مرزهای سیاسی و جغرافیایی، همانند مهاجرت‌های استان به استان، روستا به شهر و غیره) می‌تواند مؤلفه‌های روابط هم‌ملیتی، هم‌نژادی، هم‌قاره‌ای، هم‌کشوری، هم‌قومیتی، هم‌زبانی، هم‌استانی، هم‌ولایتی، هم‌صنفی، دوستی، خانوادگی، خویشاوندی و برخی از مجموعه روابط مشترک دیگر را دربر گیرد. در شبکه مهاجر مورد بررسی در جریان مهاجرت از استان آذربایجان شرقی به استان تهران، بر مؤلفه‌های روابط خانوادگی، خویشاوندی، دوستی و همسایگی و هم‌محلی تأکید شده است. مجموع این روابط با مهاجر بالقوه در زمان قبل از مهاجرت، ارزیابی نهایی از وجود و نوع شبکه مهاجر را شامل می‌شود.

از ۵۳۰ مهاجر ۱۴٪ (۷۴ نفر) بدون وجود هیچ فامیل، دوست و آشنایی در مقصد انتخابی، اقدام به مهاجرت کرده‌اند. با محاسبه شاخص شبکه مهاجر و اهمیت میزان ارتباطات با اعضای شبکه در این محاسبه، افراد بدون شبکه به ۲۰/۶٪ (۱۰۹ نفر) افزایش می‌یابد. در نتیجه، نزدیک ۸۰٪ (۴۲۱ نفر) مهاجران دارای شبکه مهاجرتی قبل از مهاجرت بودند. در این میان شبکه خویشاوندی بیشترین درصد را داشته (حدود ۳۸٪) و بعد از آن به ترتیب شبکه‌های خانوادگی، دوستی و هم‌محلی قرار دارند.

نمودار ۱. توزیع نسبی پاسخ‌گویان برحسب تعلق شبکه‌ای و نوع شبکه مهاجرتی

در جدول ۱ فراوانی و توزیع نسبی مؤلفه‌ها و گویه‌های تشکیل دهنده شبکه مهاجر فرد آذربایجانی در زمان قبل از مهاجرتش به استان تهران آورده می‌شود. در زمینه اعضاء خانواده، مهاجران عنوان کرده‌اند قبل از مهاجرت‌شان نامزد، پدر و مادر، فرزند و برادر و خواهر در مقصدهای انتخابی داشتند که بیشترین فراوانی به داشتن فرزند و برادر و خواهر برمی‌گردد. آن‌هایی که عضوی از اعضای خانواده در مقصدهای بالقوه داشتند، همه‌شان معتقدند میزان رفت و آمدشان با آن‌ها در سطح زیاد بوده است. این رفت و آمدها نقش مؤثری در افزایش اندازه شبکه مهاجرتی فرد پاسخ‌گو دارد.

پاسخ‌گوییانی که از شبکه خویشاوندی برخوردارند، بیشترین شبکه‌شان از طریق عمو، دایی، عمه و خاله و فرزندان آن‌ها ایجاد شده است. از نکات حائز اهمیت می‌توان به برقراری شبکه مهاجرتی از طریق والدین و فامیل‌های همسر، فامیل‌های دور و نیز شبکه بین نسل اولی‌ها (پدر بزرگ و مادر بزرگ) و نسل سومی‌ها (نوه و نتیجه) اشاره کرد. این امر گستردگی شبکه‌های خویشاوندی مهاجران بالقوه را در مقصدهای انتخابی نشان می‌دهد. در برقراری روابط فامیلی (میزان رفت و آمد)، بیشترین روابط بین مهاجران بالقوه با پدر بزرگ و مادر بزرگ‌ها صورت گرفته است. بعد از آن روابط با والدین همسر و نیز برادر و خواهرزاده‌ها بیشترین شدت را دارند و روابط با فامیل‌های دور از شدت کمتری نسبت به سایر فامیل‌ها برخوردار است.

از داده‌های جدول ۱ می‌توان به اهمیت مقوله ازدواج و نقش روابط و پیوندهای اجتماعی حاصل از آن در جابجایی مردان بالغ (و اکثراً سرپرست خانوار) اشاره کرد. گرچه در برخی از مطالعات به اهمیت مقوله ازدواج در مهاجرت زنان اشاره شده است (لی‌آنگ^۱، ۲۰۰۱؛ دونگ و همکاران^۲، ۲۰۰۵؛ ندلوژک و آقاجانیان^۳، ۲۰۰۹؛ مرکز آمار ایران، ۱۳۸۲)، ولی در این‌جا ملاحظه می‌کنیم در مهاجرت مردان نیز می‌تواند نقش اساسی داشته باشد که هم از طریق همسرگزینی و هم پیوند با فامیل‌های همسر این جابه‌جایی جمعیتی صورت خواهد گرفت.

علاوه بر شبکه‌های خانوادگی و خویشاوندی (نسبی و سببی)، شبکه‌های غیرخویشاوندی نیز در به‌وجود آمدن شبکه‌های مهاجر از استان آذربایجان شرقی به استان تهران مهم است. حدود ۱۳٪ پاسخ‌گویان بیان داشتند قبل از مهاجرت‌شان به استان تهران، دوستان و هم‌محل‌ی‌های (ولایتی) را در مقصد انتخابی داشته‌اند که میانگین تعداد ۲/۸ برای دوست و ۲/۳ برای هم‌محل‌ی به‌دست آمده است. این تفاوت میانگین در سطح ارتباط تأثیرگذار بوده است، به طوری که میزان رفت و آمد مهاجر بالقوه با دوستان به نسبت قوی‌تر از هم‌محل‌ی‌هایشان است.

1. Liang
2. Duong et al
3. Nedoluzhko and Agadjanian

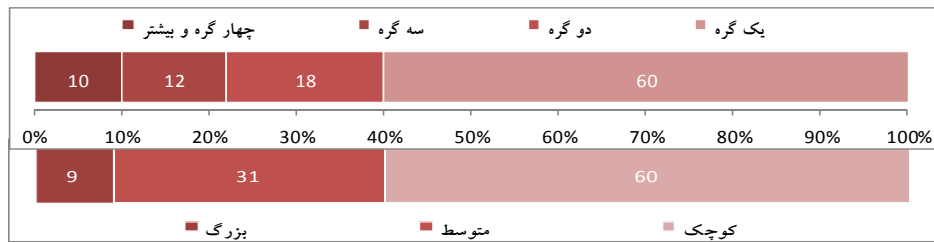
جدول ۱. فراوانی و توزیع نسبی شبکه مهاجر پاسخ‌گویان در زمان قبل از مهاجرت به استان تهران به تفکیک مؤلفه‌ها و گویه‌های تشکیل دهنده آن

شبکه	تعداد	میزان رفت و آمد %			تعداد	میزان رفت و آمد %		
		زباد	نا محدودی	اصلاً		زباد	نا محدودی	اصلاً
خانواده	پدر و مادر	۲۴	۰,۱۰۰	۰,۰	پدر و مادر	۲۴	۰,۱۰۰	۰,۰
	فرزند (ان)	۳۵	۰,۱۰۰	۰,۰	برادر و خواهر	۳۵	۰,۱۰۰	۰,۰
خویشاوندی	پدر (مادر) بزرگ	۳	۰,۱۰۰	۰,۰	نوه و نتیجه	۳	۰,۱۰۰	۰,۰
	برادر (خواهر) زاده	۳۵	۸۶,۰	۱۴,۰	والدین همسر	۳۵	۸۶,۰	۱۴,۰
	عمو/دایی (زاده)	۴۵	۳۸,۰	۴۹,۰	فامیل‌های همسر	۴۵	۳۸,۰	۴۹,۰
	عمه/خاله (زاده)	۷۱	۱۶,۰	۵۲,۰	فامیل‌های دور	۷۱	۱۶,۰	۵۲,۰
	داشتهن دوست	۶۹	۵۶,۵	۴۳,۵	سه دوست و بیشتر: ۶۴/۰	میانگین: ۲/۸		
هم‌محلی	۶۶	۲۸,۵	۰,۶۱	سه هم‌محلی و بیشتر: ۳۷/۰	میانگین: ۲/۳			

اندازه شبکه‌های مهاجر از استان آذربایجان شرقی به مقصد استان تهران

حداکثر نمره برای شبکه مهاجران ۱۱ به دست آمده است. برآورد اندازه شبکه مهاجران با توجه به تقسیم‌بندی مورد اشاره در قسمت سنجش مفاهیم، نشان می‌دهد مهاجران دارای شبکه مهاجرتی بیشترشان دارای شبکه کوچک بوده و تنها ۹٪ آن‌ها دارای شبکه مهاجرتی بزرگ هستند. این امر نشان می‌دهد با وجود تنوع اعضای خانوادگی، خویشاوندی و دوستی و هم‌محلی در مقصدهای انتخابی، تنوع فراوانی آن برای مهاجر واحد محدود است. تعداد گره‌های شبکه مهاجرتی محاسبه شده برای مهاجر در زمان مهاجرت این گفته را تأیید می‌کند. به‌طوریکه ۶۰٪ مهاجران بالقوه تنها از طریق یک گره (در اینجا گره از طریق وجود حداقل یک عضو خانواده و فامیل و یا یک دوست و هم‌محلی سنجیده شده است) به مقصد مهاجرتی خود پیوند خورده‌اند.

نمودار ۲. توزیع نسبی پاسخ‌گویان برحسب اندازه و تعداد گره‌های شبکه مهاجرتی

اندازه شبکه مهاجرتی متأثر از انواع شبکه مهاجرتی مورد بحث است که در جدول ۲ ملاحظه می‌شود. آزمون وی کرامرز نشان می‌دهد گونه‌های شبکه مهاجرتی تأثیرگذار قوی بر اندازه شبکه مهاجر است. شبکه‌های مهاجر خانوادگی در مقایسه با سایر شبکه‌های مهاجرتی دارای اندازه بزرگتری بوده و بعد از آن اندازه شبکه دوستی بزرگتر است. برعکس، شبکه‌های خویشاوندی و هم-محلی از اندازه کوچک‌تر برخوردار هستند. این امر نشان می‌دهد شدت رفت و آمد مهاجران بالقوه با اعضای خانواده و نیز دوستانشان در مقصدهای انتخابی به مراتب بیشتر از اعضای خویشاوند و سایر هم‌محلی‌هایشان بوده است. با وجود دامنه گسترده شبکه خویشاوندی، ملاحظه می‌شود اندازه (شدت) کمتری را نسبت به شبکه‌های خانوادگی و دوستی دارد.

جدول ۲. توزیع نسبی اندازه شبکه مهاجران به تفکیک گونه‌های شبکه مهاجر

گونه‌های شبکه %				اندازه شبکه
هم‌محلی	دوستی	خویشاوندی	خانوادگی	
۸۱/۵	۴۰/۷	۸۰/۰	۲۲/۲	کوچک
۱۸/۵	۵۵/۹	۱۷/۵	۴۹/۱	متوسط
۰/۰	۳/۴	۲/۵	۲۸/۷	بزرگ
۵۴	۵۹	۲۰۰	۱۰۸	تعداد
0.001 < P				Cramer's V = 0.59

مبدأ مهاجران و وجود، نوع و اندازه شبکه‌های مهاجرتی

وجود شبکه، نوع و اندازه آن می‌تواند تحت تأثیر شهرستان‌های مبدأ مهاجران و نیز شهر و روستا بودن خاستگاه آن‌ها قرار گیرد. این امر در جدول ۳ مورد بررسی قرار گرفته است. باتوجه به غلبه تعداد مهاجران شهرستان‌های سراب، میانه و هشترود در مقصدهای منتخب (شهرستان‌های اسلام-شهر، رباط‌کریم و شهریار)، ملاحظه می‌شود مهاجران از این سه شهرستان ۵۸٪ نمونه آماری را شامل می‌شود. بقیه مهاجران مبدأهایی از شهرستان‌های تبریز، مراغه، مرنند، بستان‌آباد، اهر و کلیبر

دارند که هرکدام به‌طور متوسط نزدیک ۷٪ نمونه آماری را شامل می‌شود. این تفاوت آشکار در فراوانی مهاجران سه شهرستان سراب، میانه و هشترود با سایر شهرستان‌های آذربایجان شرقی می‌تواند در تعلق شبکه‌ای، نوع شبکه و اندازه شبکه نیز نمود پیدا کند. نزدیک ۹۰٪ مهاجران با مبدأ سراب، میانه و هشترود قبل از مهاجرت به استان تهران دارای شبکه مهاجرتی بودند، درحالی‌که برای سایر شهرستان‌ها به زیر ۷۰٪ می‌رسد. این تفاوت درصدها از لحاظ آماری معنی‌دار است. در نوع شبکه‌های مهاجر سه شهرستان سراب، میانه و هشترود نیز با سایر شهرستان‌های استان آذربایجان شرقی تفاوت معنی‌داری وجود دارد. در سه شهرستان ذکر شده بیشترین درصد (بالای ۸۰٪) برای شبکه‌های خانواده و خویشاوندی به‌دست آمده است، درحالی‌که برای سایر شهرستان‌های آذربایجان شرقی درصدهای شبکه‌های خانوادگی و خویشاوندی نزدیکی بیشتری با درصدهای شبکه‌های دوستی و هم‌محلّی دارند. نکته قبل توجه مهاجران از شهرستان کلبر است. با وجود این‌که بیشترشان (۶۶٪) در زمان مهاجرت به استان تهران شبکه مهاجرتی نداشتند، ولی افراد دارای شبکه (۱۵ نفر)، هم شبکه بزرگتری را نسبت به مهاجران سایر شهرستان‌ها داشتند و هم این‌که از شبکه‌های خانوادگی و هم‌محلّی بزرگتری برخوردار بودند.

مهاجران از شهرستان‌های سراب و کلبر با داشتن میانگین اندازه شبکه ۳، بزرگ‌ترین شبکه مهاجرتی را نسبت به مهاجران سایر شهرستان‌های آذربایجان شرقی دارند. با وجود تفاوت میانگین اندازه شبکه مهاجرتی در بین مهاجران شهرستان‌های مختلف، چون این تفاوت میانگین در دامنه تغییرات یک الی ۱۱ نمره‌ای چندان چشمگیر نیست، بنابراین در تحلیل واریانس یک طرفه (آزمون F) معنی‌دار به‌دست نیامده است. با دسته‌بندی اندازه شبکه مهاجرتی در تعداد طبقات کمتر (کوچک، متوسط و بزرگ) باز هم ملاحظه می‌شود رابطه آن با شهرستان مبدأ مهاجرت در سطح ۰/۰۵ معنی‌دار نمی‌باشد.

از فرض‌های تحقیق این است روستا و شهر بودن مبدأ مهاجران می‌تواند در وجوه مختلف شبکه مهاجرتی آنان مؤثر باشد که در جدول ۳ مورد تأیید قرار نمی‌گیرد. این امر بیشتر به شباهت و همگنی دو گروه از مهاجران روستایی و شهری در ویژگی‌های اقتصادی و اجتماعی آنان برمی‌گردد. بیشتر شهرنشین‌های آذربایجان شرقی تعلق‌های روستایی داشته و این امر در مهاجران از نقاط شهری استان نیز دیده می‌شود. به‌عنوان نمونه، ۱۲٪ مهاجران از نقاط شهری شغل‌شان را در زمان قبل از مهاجرت باغداری گزارش کرده‌اند، مشاغل زراعت و دامداری نیز در بین آن‌ها دیده می‌شود. این همانندی‌های اقتصادی و اجتماعی مهاجران روستایی و شهری موجب گردیده تا این ویژگی جمعیتی - ساختاری تعیین‌کننده معنی‌داری در شکل‌گیری شبکه مهاجرتی آن‌ها نباشد.

جدول ۳. توزیع نسبی مهاجران برحسب داشتن، نوع و اندازه شبکه مهاجر به تفکیک شهرستان و روستا/شهر بودن مبدأ

مبدأ (%):	شهر	میان	هشترود	تنگ	رفه	ک	بستان آباد	ق	کلبر	شهر	روستا
تعداد	۱۰۸	۱۱۵	۸۵	۴۸	۳۹	۳۲	۳۴	۳۵	۳۴	۳۶	۳۰۴
دارای شبکه: بلی	۹۳۰	۸۹۰	۸۵۰	۷۵۰	۶۹۰	۶۹۰	۶۸۰	۶۸۰	۴۴۰	۸۰۰	۸۰۷
آزمون	Cramer's V= 0.33		P < 0.001		P > 0.05						
نوع شبکه	خانوادگی	۳۲۰	۲۴۰	۳۹۰	۸۰	۲۹۵	۹۰	۱۳۰	۳۳۰	۴۷۰	۲۶۰
	خویشاوندی	۵۲۰	۶۲۰	۵۰۰	۳۲۰	۲۹۵	۴۱۰	۳۹۰	۲۵۰	۷۰	۴۷۰
	دوستی	۹۰	۵۰	۱۲۵	۲۵۰	۱۹۰	۲۶۵	۳۰۵	۲۱۰	۱۳۰	۱۲۰
	محلی	۷۰	۸۰	۸۵	۲۵۰	۳۲۰	۱۳۵	۱۷۵	۲۱۰	۳۳۰	۱۵۰
آزمون	Cramer's V= 0.24		P < 0.001		P > 0.05						
اندازه شبکه	کوچک	۵۷۰	۶۱۸	۶۳۹	۶۱۱	۶۶۷	۵۰۰	۶۱۰	۵۴۰	۴۶۷	۵۷۰
	متوسط	۳۶۰	۳۹۴	۳۷۸	۲۶۱	۲۹۶	۵۰۰	۳۵۰	۴۱۸	۳۳۳	۳۳۰
	بزرگ	۱۶۰	۸۸	۸۳	۲۸	۳۷	۰	۴۰	۴۲	۲۰	۹۰
	میانگین	۳۱	۲۸	۲۶	۲۶	۲۷	۲۸	۲۴	۲۸	۳۰	۲۷۸
آزمون	Cramer's V= 0.16		F= 0.63		P > 0.05		P > 0.05		P > 0.05		

سن در زمان مهاجرت و وجود، نوع و اندازه شبکه‌های مهاجرتی

در منابع جمعیت‌شناسی مهاجرت (گایل موتو^۱، ۱۹۹۸؛ لونگ^۲، ۱۹۹۲؛ دتنگ-دسندر^۳ و همکاران، ۲۰۰۲) بر نقش و اهمیت سن افراد در تصمیم‌گیری مهاجرت آن‌ها اشاره شده است. این متغیر جمعیتی در تحلیل شبکه‌ای مهاجرت نیز اهمیت زیادی دارد. افراد با دوره‌های سنی متفاوت، تعلق و پیوندهای متفاوتی را در جوامع مقصد می‌توانند داشته باشند. در جدول ۴ ملاحظه می‌شود بیشترین درصد مهاجران دارای شبکه مهاجرتی برای افراد ۴۰ ساله به بالا در زمان مهاجرت به دست آمده است. این درصد برای مهاجران ۲۹-۲۱ ساله نیز بیشتر از گروه سنی بزرگتر از آن‌هاست. این امر اتکاء مهاجران جوان و پا به سن گذاشته به شبکه‌های مهاجر را نسبت به مهاجران میان‌سال ۳۰-۳۹ ساله به خوبی نشان می‌دهد. پس می‌توان یادآور شد، استقلال در تصمیم‌گیری به مهاجرت در بین ۳۰-۳۹ ساله‌ها به مراتب بیشتر از مهاجران دیگر گروه‌های سنی مورد مطالعه است.

1. Guilмото
2. Long
3. Detang-Dessendre

افراد دوره‌های سنی مورد مطالعه دارای شبکه مهاجرتی متفاوت هستند. جوانان ۲۹-۲۱ ساله به دلیل وابستگی‌های خانوادگی (از جمله نامزد و خانواده همسر) و ارتباط بیشتر با همسالان در مقصد، بیشترین درصد شبکه‌های خانوادگی و دوستی را نسبت به سایر گروه‌های سنی دارند. در مقابل، برای مهاجران بالقوه ۴۰ سال به بالا، شبکه خویشاوندی بیشترین درصد را نسبت به دو گروه سنی داشته و برای ۳۹-۳۰ ساله‌ها، در کنار شبکه خویشاوندی شبکه هم‌محلی نیز درصد قابل توجهی دارد. این امر نشان می‌دهد مهاجران بالقوه در دوره‌های سنی خاص، تعلق‌های (وابستگی) متفاوتی به یکی از شبکه‌های مهاجرتی مورد مطالعه پیدا می‌کنند.

از لحاظ اندازه شبکه، به ترتیب گروه‌های سنی ۲۹-۲۱ ساله، ۴۰ ساله به بالا و ۳۹-۳۰ ساله بیشترین میانگین اندازه شبکه و نیز بیشترین درصد را برای شبکه‌های مهاجر بزرگ دارند و در شبکه‌های کوچک، درصد به دست آمده برای مهاجران ۲۹-۲۱ ساله خیلی کمتر از دو طبقه سنی دیگر است. پس، در وابستگی به شبکه‌های مهاجر بزرگ، جوانان درصد بیشتری را نسبت به گروه‌های سنی بزرگتر دارند. مقدار همبستگی آزمون پیرسون^۱ ($-0/18$) که بر روی داده‌های کمی دو متغیر انجام گرفته است، همبسته بودن معکوس اندازه شبکه‌های مهاجر به سن مهاجران بالقوه را در سطح معنی‌داری ۰/۰۵ نشان می‌دهد.

جدول ۴. توزیع نسبی مهاجران بر حسب داشتن، نوع و اندازه شبکه مهاجر به تفکیک سن در زمان مهاجرت

اندازه شبکه			نوع شبکه				دارای شبکه:	سن:
بزرگ	متوسط	کوچک	محلی	دوستی	خویشاوندی	خانوادگی	بلی	
۱۲/۰	۴۱/۰	۴۷/۰	۱۴/۰	۱۸/۰	۳۶/۰	۳۲/۰	۸۲/۰	۲۱-۲۹
۶/۵	۲۲/۵	۷۱/۰	۱۵/۰	۱۲/۰	۵۲/۰	۲۱/۰	۷۴/۰	۳۰-۳۹
۸/۰	۱۹/۵	۷۲/۵	۶/۰	۵/۰	۷۳/۰	۱۶/۰	۹۳/۰	≥ 40
Cramer's V= 0.19 0.001<P			0.001<P Cramer's V= 0.23				Cramer's V= 0.18 0.05<P	

تعیین کننده‌های داشتن شبکه مهاجرتی در زمان مهاجرت

علاوه بر متغیرهای آورده شده در روابط دو متغیره (شهرستان مبدأ، شهر و روستا بودن مبدأ و سن مهاجران)، اثرگذاری متغیرهای سطح توسعه مبدأ، دوره مهاجرت، وضع مالی، سطح تحصیلات، وضع زناشویی و اشتغال بر داشتن شبکه مهاجرتی (وجود شبکه مهاجرتی = ۱) در مقصد مهاجران از طریق رگرسیون لجستیک دو وجهی سنجیده شده است. با توجه به معنی‌داری متغیرهای وارد شده در

1. Pearson Correlation

رگسیون، شش مدل برآورد شده است که متغیرهای سطح توسعه مبدأ، روستا و شهر بودن مبدأ و دوره مهاجرت وارد مدل‌های رگرسیونی نشده‌اند.

مهمترین متغیر پیش‌بینی کننده تغییرات داشتن شبکه مهاجرتی، شهرستان مبدأ مهاجر است. این متغیر ۱۴٪ از تغییرات مجموع واریانس متغیر وابسته (۳۹٪) را تبیین می‌کند. احتمال داشتن شبکه مهاجرتی برای مهاجران از شهرستان‌های سراب، میانه و هشترود نسبت به سایر شهرستان‌های استان آذربایجان شرقی (تبریز، مراغه، مرند، بستان آباد، اهر و کلیبر) بیشتر است. وجود بیشتر شبکه مهاجرتی با جهت مبدأ شهرستان‌های سراب، میانه و هشترود و مقصد شهرستان‌های منتخب استان تهران (رباط-کریم، شهریار و اسلام‌شهر)، تکرارپذیری مهاجرت بین این دو منطقه جغرافیایی را تقویت می‌کند. تأثیرپذیری وجود شبکه مهاجرتی از شهرستان مبدأ به گونه‌ای است که با کنترل اثر سایر متغیرهای مستقل تحقیق، بر نسبت بخت‌های آن در مدل‌های بعدی افزوده می‌شود. در مدل نهایی احتمال داشتن شبکه مهاجرتی برای مهاجران از شهرستان‌های سراب هفت و نیم برابر، میانه پنج برابر و هشترود چهار برابر بیشتر از مهاجران با مبدأ مهاجرتی سایر شهرستان‌های آذربایجان شرقی است.

فرض می‌شود که احتمال داشتن شبکه مهاجرتی و متکی بودن به آن در زمان قبل از مهاجرت، از وضع اقتصادی و اجتماعی افراد تأثیرپذیر است. در تبیین مجموع واریانس احتمال داشتن شبکه مهاجرتی، اثرگذاری متغیرهای وضع مالی، تحصیلات و وضع اشتغال مهاجران معنی‌دار بوده و در مقایسه با یکدیگر به ترتیب بیشترین قدرت تبیین‌کنندگی را دارند. کسانی که وضع مالی (خود اظهاری) ضعیف و متوسط در زمان مهاجرت داشتند نسبت به افراد دارای وضع مالی خوب، احتمال داشتن سطح شبکه مهاجرتی قبل از مهاجرت در مقصد بیشتر بوده است. در ردیف وضع و سطوح تحصیلی، مهاجران بی‌سواد و دارای تحصیلات ابتدایی و نهضت نسبت به مهاجران دارای تحصیلات دانشگاهی احتمال بیشتری دارد که از شبکه مهاجرتی برخوردار باشند. در مدل پنجم، احتمال داشتن شبکه مهاجرتی توسط مهاجران بی‌سواد نزدیک شش برابر و مهاجران دارای تحصیلات ابتدایی و نهضت چهار برابر بیشتر از مهاجران دارای تحصیلات دانشگاهی است. در این زمینه، تفاوت معنی‌داری بین مهاجران دارای سطوح تحصیلی راهنمایی و متوسطه با دانشگاهی مشاهده نشد. پیگیری احتمال وجود شبکه مهاجرتی در مقوله‌های وضع اشتغال نشان می‌دهد تنها وضعیت طبقه کشاورز متفاوت‌تر (در سطح معنی‌داری ۰/۰۵) از سایر طبقات است. با مرجع قرار دادن طبقه کارمند، ملاحظه می‌شود مهاجرانی که در مبدأهای خود به شغل‌های زراعت، دام‌داری و باغداری مشغول بودند نسبت به هم‌تاهای کارمند، احتمال بسیار کمی دارد در مقصد انتخابی شبکه مهاجرتی داشته باشند. با توجه به ماهیت شغلی کارمندان، کارگر و راننده‌ها، این احتمال وجود دارد که الزامات شغلی آنان را در معرض نقل و انتقال‌های شغلی و مسافرتی بیشتری نسبت به کشاورزان قرار دهد. گسترش دامنه ارتباطات، خود موجب شکل‌گیری و تشدید شبکه‌های اجتماعی با مناطق

دیگر (مقصدهای احتمالی) خواهد شد که در تحقیق حاضر این امر به احتمال زیاد، وجود شبکه مهاجرتی بیشتر را برای آنان موجب شده است.

وضع تأهل و سن از متغیرهای جمعیتی مهم هستند که وارد مدل‌های رگرسیون شده‌اند. با توجه به تأثیرپذیری گستره ارتباطات افراد از وضع زناشویی آنان، وضع شبکه مهاجرت متفاوتی بین دو گروه مهاجر مجرد و متأهل مشاهده می‌شود. مهاجران بالای ۲۰ سال که در زمان مهاجرت مجرد بودند، احتمال داشتن شبکه مهاجرتی توسط آنان به مراتب پایین‌تر از مهاجران متأهل است. در کنار وضع تأهل، این‌که مهاجران در چه مقطعی از دوران زندگی خود اقدام به مهاجرت کرده‌اند، در داشتن شبکه مهاجرتی مؤثر است. با تقسیم‌بندی مقطع‌های سنی مهاجران به دوره‌های جوانی (۲۹-۲۱ سالگی)، میان‌سالی (۳۹-۳۰ سالگی) و ۴۰ سالگی و بیشتر، ملاحظه می‌شود میان‌سالان شبکه مهاجرتی کمتری را نسبت به دیگر طبقات سنی دارند. پس، احتمال داشتن شبکه مهاجرتی توسط مهاجران بالقوه جوان و نیز پا به سن گذاشته به مراتب بیشتر از مهاجران میان سال ۳۹-۳۰ ساله است. مطابق با نتایج آزمون دو متغیره مربوط به ارزیابی روابط آماری بین سن در زمان مهاجرت و داشتن شبکه مهاجرتی در مقصد، در این‌جا هم می‌توان تأکید کرد جوانان و پا به سن گذاشته‌ها وابستگی بیشتری را به شبکه‌های مهاجرت در جابجایی مکانی خود از آذربایجان شرقی به استان تهران داشته‌اند.

جدول ۵. پیش‌بینی‌کننده‌های احتمال وجود شبکه مهاجرتی برای مهاجران استان آذربایجان شرقی در زمان مهاجرت به استان تهران

نسبت بخت‌ها (Exp(B))						مقوله‌ها	متغیرها
مدل ۱	مدل ۲	مدل ۳	مدل ۴	مدل ۵	مدل ۶		
۶/۵**	۶/۸**	۶/۳**	۶/۷**	۷/۳**	۷/۴**	سراب میانه هشترود سایر شهرستان‌ها (مرجع)	شهرستان مبدأ
۳/۹**	۴/۵**	۴/۳**	۴/۵**	۵/۰**	۵/۰**		
۳/۰**	۳/۰**	۳/۳**	۳/۳**	۳/۷**	۳/۹**		
	۴/۲**	۴/۲**	۴/۷**	۴/۷**	۵/۹**	ضعیف متوسط خوب (مرجع)	وضع مالی
	۲/۳**	۲/۵**	۲/۶**	۲/۶**	۳/۲**		
		۳/۰*	۳/۰*	۳/۰*	۵/۸**	بی‌سواد ابتدایی و نهضت راهنمایی و متوسطه دانشگاهی (مرجع)	سطح تحصیلات
		۳/۰**	۳/۰**	۳/۰**	۴/۳**		
		۱/۰	۱/۰	۱/۱	۱/۸		
					۰/۳**	مجرد متأهل (مرجع)	وضع تأهل
					۰/۳۲**		
					۰/۴۶**		

۰/۸۴	۰/۸۱					۲۹-۲۱	سن
۰/۲۷*	۰/۳*					۳۰-۳۹	
						≥ 40 (مرجع)	
۰/۳۵						بیکار	اشتغال
۰/۳۲*						کشاورز	
۰/۸۳						کارگر و راننده کارمند (مرجع)	
۱۲۳**	۱۱۳**	۹۶**	۸۹**	۷۱**	۴۴**	Chi-square	
۴۰۳	۴۱۳	۴۲۹	۴۳۶	۴۵۵	۴۸۲	-2 log likelihood	
۰/۳۹	۰/۳۵	۰/۳۱	۰/۲۸	۰/۲۲	۰/۱۴	Nagelkerke R Square	
۸۲/۵	۸۳/۵	۸۱/۰	۸۰/۷	۷۸/۸	۷۹/۲	Percentage Correct	

** معنی‌داری در سطح $P < 0.001$ * معنی‌داری در سطح $0.05 < P < 0.1$

تعیین‌کننده‌های اندازه شبکه مهاجرتی در زمان مهاجرت

در این قسمت، سوال این است "کدام متغیرهای مستقل در تغییرات اندازه شبکه مهاجرتی مؤثرند؟" برای جواب به این سوال از رگرسیون خطی چند متغیره استفاده شده است. با فرض روابط غیرخطی متغیرهای مستقل دارای سطح سنجش فاصله‌ای (دوره مهاجرت و سن در زمان مهاجرت) با متغیر وابسته شبه فاصله‌ای (اندازه شبکه)، آن‌ها هم در قالب متغیرهای کیفی وارد مدل رگرسیون شده‌اند. بنابراین، متغیرهای مستقل شهرستان مبدأ، سطح توسعه‌یافتگی مبدأ، شهر و روستا بودن مبدأ، وضع تأهل، سن، تحصیلات، اشتغال و وضع مالی در زمان مهاجرت و نیز دوره مهاجرت، در قالب متغیرهای تصنعی و به تعداد یکی کمتر از تعداد مقوله‌های متغیرهای مستقل (جمعاً ۱۹ متغیر) وارد مدل رگرسیون شده‌اند. سطح معنی‌داری آماره برازش مدل رگرسیون (ضریب F) نشان می‌دهد متغیرهای مستقل وارد شده در مدل متغیرهای مناسبی جهت تبیین تغییرات اندازه شبکه مهاجرتی هستند. البته توجه به این نکته لازم است، میزان این تبیین رقم خیلی کوچک بوده و ضریب تعیین تعدیل شده^۱ نشان می‌دهد ۸٪ از تغییرات اندازه شبکه مهاجرتی توسط متغیرهای مستقل وارد شده در مدل تبیین می‌گردد.

مدل‌های دوگانه رگرسیون نشان می‌دهد تنها دو متغیر در تغییرات اندازه شبکه مهاجرتی مؤثرند. اندازه ضریب همبستگی چندگانه (۰/۲۹) نشان از همبستگی متوسط بین متغیرهای موجود در معادله نهائی رگرسیون است. با توجه به مقادیر ضرایب رگرسیونی (B)، متغیرهای تأثیرگذار بر اندازه شبکه مهاجرتی را می‌توان به صورت معادله ذیل نوشت:

1. Adjusted R Square (R2Ad)

= اندازه شبکه مهاجرتی

$$e. (مهاجران دارای تحصیلات دانشگاهی) - ۰/۶۲ - (مهاجران ۲۹-۲۱ ساله) + ۰/۸ + ۲/۵$$

جدول ۶. پیش‌بینی کننده‌های اندازه شبکه مهاجرتی مهاجران استان آذربایجان شرقی در زمان مهاجرت به استان تهران

مدل دوم			مدل اول			شرح
t	Beta	B	t	Beta	B	
۲۰/۴**	-	۲/۵	۲۰/۱**	-	۲/۴	مقدار ثابت
۴/۷**	۰/۲۲	۰/۸	۴/۴**	۰/۲۱	۰/۷۷	سن در زمان مهاجرت = ۲۹-۲۱
-۲/۴*	-۰/۱۱	-۰/۶۲				تحصیلات در زمان مهاجرت = دانشگاهی
	۰/۲۹			۰/۲۵		ضریب همبستگی (R)
	۰/۰۸			۰/۰۶		ضریب تعیین تعدیل یافته (R ² _{Adj})
	۱۲/۵**			۱۹/۰**		ضریب F

** معنی‌داری روابط در سطح $P < ۰/۰۰۱$ * معنی‌داری روابط در سطح $۰/۰۵ < P < ۰/۰۱$

متغیرهای وارد شده به مدل نهایی را می‌توان برحسب نسبت وابستگی مهاجران به شبکه‌های مهاجرتی تبیین نمود. اولین و مهمترین متغیر معادله برمی‌گردد به وضعیت جوان بودن مهاجران در زمان مهاجرت که نسبت به میان‌سالان و سال‌خوردگان (افراد ۳۰ سال به بالا) دارای سطح شبکه مهاجرتی بزرگتر هستند. این متغیر ۶٪ از تغییرات اندازه شبکه مهاجرتی را تبیین می‌کند. مهاجران جوان به دلیل نیازهای مالی و عاطفی بیشتر، در اثر وجود سطح شبکه مهاجرتی بزرگتر دست به مهاجرت می‌زنند. دومین متغیر وارد شده در معادله، داشتن تحصیلات دانشگاهی در زمان مهاجرت است. با توجه به ضرایب رگرسیون، مهاجران دارای تحصیلات دانشگاهی نسبت به مهاجران بی‌سواد و سایر سطوح تحصیلی از اندازه شبکه مهاجرتی کوچکتری برخوردارند. این امر نشان می‌دهد افراد دارای تحصیلات دانشگاهی به دلیل داشتن گزینه‌های دیگری غیر از شبکه‌های مهاجر، وابستگی کمتری به اندازه شبکه مهاجرتی (شبکه‌های بزرگتر) در زمان مهاجرت دارند. تأثیر معنی‌دار تعداد متغیرهای کمتر (دو متغیر از ۱۹ متغیر) در تبیین اندازه شبکه مهاجرتی، به میزان تغییرات این متغیر (وابسته) در میان پاسخ‌گویان برمی‌گردد. در نمودار ۲ ملاحظه گردید این متغیر واریانس کمتری در میان پاسخ‌گویان دارد و اغلب آن‌ها شبکه مهاجرتی کوچکتری دارند، به‌طوریکه ۶۰٪ تنها از طریق یک گره به شبکه مهاجرتی پیوند خورده‌اند.

نتیجه‌گیری

شبکه‌های اجتماعی مهاجران استان آذربایجان شرقی در شهرستان‌های منتخب استان تهران بیشتر از نوع خانوادگی و خویشاوندی است. بانرجی (۱۹۸۳) مهاجرت خانوادگی را یکی از ابعاد مهم مهاجرت زنجیره‌ای قلمداد نموده است که از طریق آن اعضای خانواده در مراحل تدریجی و بطئی از مبدأ به مقصد جابجا می‌شوند. به لحاظ فراوانی نسبت‌های آورده شده در شبکه‌ها، در شبکه خانوادگی بیشترین تعداد به فرزند و برادر و خواهر و در شبکه خویشاوندی به عمو، دایی، عمه و خاله و فرزندان آن‌ها اختصاص دارد. در مطالعات پیشین (چل‌دین، ۱۹۷۳؛ لیندستروم^۱، ۱۹۹۷؛ راینر و سیدلر^۲، ۲۰۰۸؛ والکر^۳، ۲۰۱۰) نیز مشخص شده با توجه به تنوع مهاجران و جوامع آماری مورد بررسی، نوع خاصی از شبکه‌های اجتماعی مهاجر در مطالعات غلبه دارد. تسلط هریک از شبکه‌های اجتماعی در جوامع به ارزش‌ها، سنت‌ها و آداب و رسوم حاکم بر آن جامعه برمی‌گردد. در جامعه ایران و بخصوص استان آذربایجان شرقی، با توجه به جایگاه برتر نظام خانواده و روابط خویشاوندی در کنش‌های بین فردی، درصدهای به دست آمده برای نوع شبکه‌های اجتماعی مهاجران دور از انتظار نبود.

گونه‌شناسی مهاجران از لحاظ نوع شبکه‌های اجتماعی نشان از برجسته بودن این گونه‌ها برحسب شهرستان مبدأ و سن مهاجران در زمان مهاجرت است. تمرکز بر روی شهرستان مبدأ نشان می‌دهد در شبکه‌های خانوادگی شهرستان‌های کلیبر، اهر و سراب، در شبکه‌های خویشاوندی شهرستان‌های میانه، سراب و هشترود، در شبکه‌های دوستی شهرستان‌های مرند، بستان‌آباد و تبریز و در شبکه‌های هم‌محلی شهرستان‌های کلیبر، تبریز، مراغه و اهر قابل توجه هستند. با توجه به ارتباطات و روابط اجتماعی و در نتیجه آن تعلق اجتماعی که در مقطع‌های مختلف سنی افراد به وجود می‌آید، در دوره‌های سنی مهاجران می‌توان به اهمیت شبکه‌های اجتماعی خاصی اشاره نمود. شبکه‌های خانوادگی برای مهاجران جوان، شبکه‌های خویشاوندی برای مهاجران ۴۰ سال به بالا، شبکه‌های دوستی برای جوانان و شبکه‌های هم‌محلی برای میان‌سالان ۳۹-۳۰ ساله و جوانان بیشترین اهمیت را دارد. مهاجران به اقتضای سنشان و به امید این نوع شبکه‌های اجتماعی متنوع است که بیشتر راهی محیط جغرافیایی به نسبت دور از مبدأشان می‌شوند.

انواع شبکه‌های اجتماعی مهاجران دارای اندازه‌های متفاوتی هستند. با توجه به روابط نظری و انواع نسبت‌های در نظر گرفته شده در محاسبه شبکه‌های اجتماعی مهاجران، اندازه شبکه‌های اجتماعی مهاجران نسبتاً کوچک به دست آمده است. به طوری که ۶۰٪ مهاجران صرفاً از طریق یک نسبت خویشاوندی و آشنایی (همان گره) به شبکه اجتماعی در مقصد ملحق شده‌اند. این اندازه

1. Lindstrom
2. Rainer and Siedler
3. Walker

شبکه‌های مهاجرتی شدیداً متأثر از نوع شبکه‌های اجتماعی مهاجران است. شبکه خانوادگی دارای اندازه نسبتاً بزرگ‌تری بوده و بعد به‌ترتیب شبکه‌های دوستی، خویشاوندی و هم‌محلی قرار می‌گیرند. این امر شدت روابط (رفت و آمد) بین اعضای شبکه‌های اجتماعی مهاجران را نشان می‌دهد. بطوریکه میزان رفت و آمد مهاجر بالقوه با اعضای خانواده و هم‌چنین دوستانش در مقصد احتمالی بیشتر از خویشاوندان و هم‌محلی‌هایش بوده است.

با وجود همبسته بودن اندازه شبکه مهاجرتی به نوع شبکه‌های مهاجر، اندازه شبکه‌های مهاجر تبیین‌کننده‌های کمتری را به خود اختصاص داده است. این امر نشان می‌دهد با وجود این‌که اکثر مهاجران آذربایجان شرقی در استان تهران دارای شبکه‌های اجتماعی هستند، ولی اندازه شبکه‌های مهاجرتی در بین مهاجران تقریباً به یک اندازه است. مهاجران جوان با دارا بودن شبکه‌های نسبتاً بزرگ و مهاجران دارای تحصیلات دانشگاهی با داشتن شبکه‌های خیلی کوچک توانسته‌اند تنها درصد کمتری از تغییرات اندازه شبکه مهاجرتی را تبیین نمایند. این روابط نشان می‌دهد مهاجران از لحاظ نیازهای مالی - عاطفی - اطلاعاتی هر چقدر افراد ضعیف و وابسته‌ای باشند، جهت جابه‌جایی خود به منطقه دورتر مجبور هستند از شبکه‌های مهاجرتی بزرگ‌تر استفاده نمایند.

همه بحث‌های مربوط به نوع شبکه‌های اجتماعی مهاجران و اندازه شبکه‌های اجتماعی در نتیجه وجود شبکه مهاجرت مصداق پیدا می‌کند. ملاحظه گردید اکثر مهاجران در زمان قبل از مهاجرت - شان خویشاوند و آشنایی را در مقصدهای بالقوه داشتند. مهمترین عامل تأثیرگذار بر احتمال وجود شبکه‌های مهاجر به خود شهرستان مبدأ مهاجران برمی‌گردد، به‌طوری‌که احتمال وجود آن برای مهاجران بالقوه از شهرستان‌های سراب، میانه و هشترود بسیار بیشتر از مهاجران سایر شهرستان‌های استان آذربایجان شرقی است. علاوه بر شهرستان مبدأ، مهاجرانی که در زمان مهاجرت بی‌سواد، تحصیلات ابتدایی و نهضت و نیز وضع مالی متوسط به پایین داشتند، احتمال این‌که شبکه مهاجرتی در مقصد داشته‌اند بیشتر بوده است. همچنین، احتمال داشتن شبکه مهاجرتی برای مهاجران مجرد، میان سال ۳۹-۳۰ ساله و کشاورز کمتر است.

با توجه به گذشته‌نگر بودن سوالات مرتبط به سنجش شبکه مهاجرتی و این‌که مهاجرانی به این سوالات جواب داده‌اند که بطور متوسط ۱۰/۵ سال است در مقصد اقامت داشته‌اند، بنابراین نمی‌توان از تعداد دقیق خویشاوند و آشنا و نیز فراوانی رفت و آمد و ارتباط مهاجران بر اساس واحدهای زمانی ماه و سال در ۱۰ سال قبل جواب‌های مطمئن‌تری به‌دست آورد. جهت سنجش دقیق‌تر شبکه‌های اجتماعی مهاجر و این‌که اندازه شبکه مهاجرتی واریانس آماری قابل قبول‌تری داشته باشد، پیشنهاد می‌شود مطالعات بعدی بر روی مهاجران تازه وارد انجام گیرد. این امر مستلزم دستیابی به مهاجران در زمان‌های اوایل مهاجرت‌شان به مقصدهای انتخابی است. جهت اطلاع و آگاهی لحظه‌ای از

مهاجران وارد شده و نیز خارج شده، به مانند نظام ثبت وقایع حیاتی نیازمند نظام ثبت مهاجرتی همانند کشور چین (وانگ^۱، ۱۹۹۷؛ وانگ و هیوئن^۲، ۱۹۹۸) هستیم.

منابع

- آسایش، حسین (۱۳۶۴)، *بررسی مسایل اقتصادی و اجتماعی روستاهای هشترود*، تبریز: موسسه تحقیقات اجتماعی و علوم انسانی دانشکده ادبیات تبریز.
- استالکر، پیتر (۱۳۸۰)، *کار در غربت: پیمایشی در مهاجرت بین‌المللی نیروی کار*، ترجمه فرهنگ ارشاد، تهران: موسسه کار و تأمین اجتماعی.
- بشیری، عباس (۱۳۸۵) بررسی مهاجرت برون منطقه‌ای استان آذربایجان شرقی، پایان نامه کارشناسی ارشد علوم اقتصادی، دانشکده علوم انسانی: دانشگاه تربیت مدرس.
- بیک‌محمدی، حسن و مجتبی حاتمی (۱۳۸۹) "تحلیل جغرافیایی روند مهاجرت در استان آذربایجان شرقی (۸۵-۱۳۶۵)"، فصلنامه جغرافیایی آمایش محیط، شماره ۱۰: ۲۳-۴۲.
- زنجانی، حبیب‌الله (۱۳۸۰)، *مهاجرت*، تهران: سمت.
- سرائی، حسن (۱۳۷۲)، *مقدمه‌ای بر نمونه‌گیری در تحقیق*، تهران: سمت.
- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۷۹)، *پایان نظم: سرمایه اجتماعی و حفظ آن*، ترجمه غلامعباس توسلی، تهران: جامعه ایرانیان.
- فیلد، جان (۱۳۸۶) *سرمایه اجتماعی*، ترجمه غلامرضا غفاری و حسین رضایی، تهران: انتشارات کویر.
- کلمن، جیمز (۱۳۷۷) *بنیادهای نظریه اجتماعی*، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.
- لوی، پل.اس و استنلی لمی‌شو (۱۳۸۱) نمونه‌گیری: روشها و کاربردها، ترجمه گیتی مختاری امیرمجدی، تهران: پژوهشکده آمار.
- محمودیان، حسین، حجه‌بی‌بی رازقی نصرآباد و محمدرضا کارگرشورکی (۱۳۸۸) "زنان مهاجر تحصیل کرده در تهران"، *پژوهش زنان*، دوره ۷، شماره ۴: ۵۱-۷۰.
- مرکز آمار ایران (۱۳۸۲) *مهاجرت و شهرنشینی در ایران*، تهران: دفتر انتشارات و اطلاع رسانی مرکز.
- مرکز آمار ایران، نتایج تفصیلی سرشماری های عمومی نفوس و مسکن ۱۳۳۵ الی ۱۳۸۵.
- مرکز پژوهش، سنجش و اسناد ریاست جمهوری (۱۳۹۰) اسنادی از مهاجرت داخلی در ایران ۱۳۱۱-۱۳۵۷، تهران: خانه کتاب.
- وزارت امور اقتصادی و دارایی (۱۳۷۵)، تاثیر برخی از علل مهاجرت نیروی کار در ایران، تهران: دفتر انتشارات و اطلاع رسانی وزارت.

1. Wang

2. Wong and Huen

- Banerjee, B. (1983), "Social Networks in the Migration Process: Empirical Evidence on Chain Migration in India." *The Journal of Developing Areas*, 17(2): 185-196.
- Bocker, A. (1994), "Chain Migration over Legally Closed Borders: Settled Immigrants as Bridgeheads and Gatekeepers." *The Netherlands Journal of Social Sciences*, 30(2): 87-106.
- Bortoni-Ricardo, S.M. (1985), *The Urbanization of Rural Dialect Speakers: A Sociolinguistic Study in Brazil*. Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1985), "The Forms of Capital." in Richardson, J.G. (ed.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press, 241-58.
- Boyd, M. (1989), "Family and Personal Networks in International Migration: Recent Developments and New Agendas." *International Migration Review*, 23(3): 638-670.
- Burt, R. (1992), *Structural Holes: The Social Structure of Competition*. Harvard University Press.
- Choldin, H.M. (1973), "Kinship Networks in the Migration Process." *International Migration Review*, 7(2): 163-176.
- Curran, S.R., and E. Rivero-Fuentes (2003), "Engendering Migrant Networks: the Case of Mexican Migration." *Demography*, 40(2): 289-307.
- DeJong, G.F., and R.W. Gardner (1981), *Migration Decision Making; Multidisciplinary Approaches to Microlevel Studies in Developed and Developing Countries*. New York: Pergamon Press.
- Detang-Dessendre, C., V. Piguët, B. Schmitt, and M. Rabenoro (2002), "Life Cycle Variability in the Microeconomic Determinants of Urban-Rural Migration." *Population*, 57(1): 31-56.
- Duong, L.B., D. Belanger and K. Hong (2005), *Transnational Migration, Marriage and Trafficking at the China-Vietnam border*. CEPED-CICRED-INED Seminar on Female Deficit in Asia: Trends and Perspectives, Singapore.
- Durand, J., and D.S. Massey (1992), "Mexican Migration to the United States: A Critical Review." *Latin American Research Review*, 27(2): 3-42.
- Garip, F. (2007) *From Migrant Social Capital Community Development: A Relational Account of Migration, Remittances and Inequality*, Ph.D Thesis, Department of Sociology, Princeton University.
- Gomez, R., and E. Santor (2001) "Membership has its Privileges: Social Capital, Neighbourhood Characteristics and the Earnings of Micro-finance Borrowers." *Canadian Journal of Economics*, 34(4): 943-966.
- Granovetter, M. (1974), *Getting a Job: A Study of Contacts and Careers*. Harvard University Press.
- Guilmoto, C.Z. (1998), "Institutions and Migration: Short-term Versus Long-term Moves in Rural West Africa." *population Studies*, 52: 85-103.

- Guzman, M.G., H. Joseph, and P.M. Orrenius (2004), *Accounting for Fluctuations in Social Network Usage and Migration Dynamics*, Working Paper, Federal Reserve Bank of Dallas.
- Healy, T. (2001), *Health Promotion and Social Capital*. Conference paper, International Evidence for the Impact of Social Capital on Well Being, National University of Ireland, Galway.
- [Http://www.istheory.yorku.ca/socialnetworktheory.htm](http://www.istheory.yorku.ca/socialnetworktheory.htm)
- Hussey, P. S. (2007), "International Migration Patterns of Physicians to the United States: A Cross-national Panel Analysis." *Health Policy*, 84: 298-307.
- Lee, E.S. (1966), "A Theory of Migration.", *Demography*, 3(1): 47-57.
- Liang, Z. (2001) "The Age of Migration in China.", *Population and Development Review*, 27(3): 499-524.
- Lin, N. (1999), "Building a Network Theory of Social Capital." *Connections*, 22 (1): 28-51.
- Lin, N. (2001), *Social Capital A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge University Press.
- Lindstrom, D.P. (1997), *The Impact of Temporary U.S. Migration on Fertility of Female Migrants: The Case of Temporary Migration in a Rural Mexican Township*. Working Paper, Brown University.
- Line, N. (1978) *Foundation Social Research*. New York: McGraw Hill.
- Long, L. (1992), "Changing Residence: Comparative Perspectives on its Relationship to Age, Sex, and Marital Status.", *Population Studies*, 46: 141-158.
- Massey, D.S. (1990), "Social Structure, Household Strategies, and the Cumulative Causation of Migration." *Population Index*, 56: 3-26.
- Massey, D.S., and F. Espana (1987) "The Social Process of International Migration." *Science*, 237: 733-738.
- Massey, D. S., J. Arango, G. Hugo, A. Kouaouci, and J. E. Taylor (1993), "Theories of International Migration: A Review and Appraisal," *Population and Development Review*, 19(3): 431-466.
- Massey, D. S., J. Arango, G. Hugo, A. Kouaouci, and J. E. Taylor (1994), "An Evaluation of International Migration Theory: the North American Case." *Population and Development Review*, 20(4): 699-751.
- Mckenzie, D., and A. Rapoport (2007), "Hillel, Network effects and the Dynamics of Migration and Inequality: Theory and Evidence from Mexico." *Journal of Development Economics*, 84: 1-24.
- Mitchell, J. C. (1969), *The Concept and Use of Social Network*. Manchester University Press.
- Munshi, K. (2003), "Networks in the Modern Economy: Mexican Migrants in the U.S. Labor Market." *Quarterly Journal of Economics*, 118(2): 549-599.
- Nedoluzhko, L. and V. Agadjanian (2009), *Marriage, Childbearing, and Migration in Kyrgyzstan: Exploring Interdependencies*. MPIDR Working Paper.

- Pessino, C. (1991), "Sequential Rom Peru Migration Theory and Evidence." *Development Economics*, 36: 55-87.
- Portes, A. (1995), "Economic Sociology and the Sociology of Immigration: A Conceptual Overview", in Portes, A. (ed.) *The Economic Sociology of Immigration: Essays on Networks, Ethnicity, and Entrepreneurship*. New York: *Russell Sage Foundation*, 1-41.
- Portes, A. (1998), "Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology." *Annual Review of Sociology*, 24:1-24.
- Putnam, R. D. (1993) *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press.
- Rainer, H. and T. Siedler (2008), *Social Networks in Determining Migration and Labor Market Outcomes: Evidence from the German Reunification*, Working Paper, Berlin, Germany.
- Tetryatnikova, M. (2008), *The Effects of Social Networks on Migration Decisions: Destination Choice and Local Variations in 19th Century Italian Emigration*. Working Paper, European University Institute.
- Tilly, C., and H.C. Brown (1967), "On Uprooting, Kinship, and the Auspices of Migration." *International Journal of Comparative Sociology*, 8(2): 139-164.
- Walker, Ch. (2010), "Space, Kinship Networks and Youth Transition in Provincial Russia: Negotiating Urban-Rural and Inter-Regional Migration." *Europe-Asia Studies*, 62 (4): 647-669.
- Wang, F. (1997), "The Breakdown of a Great Wall: Recent Changes in the Household Registration System of China." Working Papers on Chinese Politics, Economy and Society, No.5.
- Wasserman, S. and K. Faust (1994) *Social Network Analysis: Methods and Applications*, Cambridge University Press.
- Wong, L. and W.P. Huen (1998), "Reforming the Household Registration System in Shanghai and Shenzhen." *International Migration Review*, 32(4): 974- 994.
- Woodruff, C., and R. Zenteno (2007), "Migration Networks and Micro Enterprises in Mexico." *Journal of Development Economics*, 82: 509-528.